

У статті розкривається суть понять "діти з особливими освітніми потребами", "інтеграція", "інклюзія", розглянуті проблемні питання впровадження інклюзивної освіти в Україні.

В статті розкривається сутність понять "дети с особыми образовательными потребностями", "интеграция", "инклюзия", рассмотрены проблемные вопросы внедрения инклюзивного образования в Украине.

The article reveals the essence of the concept of "Children with special educational needs", "integration", "inclusion" discusses issues of implementation of inclusive education in Ukraine.

УДК 376.2/.5

ПОНЯТІЙНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

І. О. Калініченко

Складність полягає не в сприйнятті нових ідей, а у відмові від старих уявлень.

Джон М. Кейнс

Постановка проблеми. За підрахунками ВООЗ більше мільярда людей, чи близько 15 % населення світу (відповідно до оцінки глобальної чисельності населення 2010 року), мають ту чи іншу форму інвалідності. У 1970 році цей показник становив 10 %. Дослідження дитячої інвалідності (0-14 років), наведені у "Доповіді про глобальний тягар хвороб" вказують на 95 мільйонів (5,1 %) дітей-інвалідів у світі, із яких 13 мільйонів (0,7 %) мають "важку форму інвалідності" [1, с.8].

В Україні, за останніми даними Департаменту медичної статистики МОЗ України, 135 773 дитини з вадами розумового та (або) фізичного розвитку, що становить 1,5 % від загальної кількості дітей в Україні. Ці показники значно менші від середньосвітових. Вочевидь, це пояснюється тим, що відомча медична статистика обмежується дослідженням дитячої інвалідності та наявності хронічних захворювань у дітей. Водночас дані психолого-медико-педагогічних консультацій, основою яких є, окрім медичного, показники психолого-педагогічного обстеження, свідчать, що в Україні 1 076 345 дітей потребують корекції психофізичного розвитку, що становить 12,2 % від загальної їх кількості [2, с.11].

Усі ці діти часто стикаються із фізичними і соціальними бар'єрами, які призводять до виключення їх із суспільства та заважають брати активну участь у розвитку своєї держави. Такий стан речей не є ані ефективним, ані бажаним. На жаль, поки що українське суспільство лише починає змінювати своє ставлення до людей з порушеннями психофізичного розвитку та за-

проваджувати інклюзивну освіту. Надзвичайно важливим для вирішення зазначеної проблеми є детальне формулювання понять "інклюзія", "інтеграція", "інклюзивна освіта" та чіткого визначення категорії дітей, яка залучається в загальноосвітні навчальні заклади.

Формулювання цілей статті. Враховуючи актуальність поставленої проблеми, слід проаналізувати стан дослідження проблеми інклюзії, інклюзивної освіти у вітчизняній і зарубіжній педагогіці, охарактеризувати сучасні підходи до визначення поняття "інклюзія", "інклюзивна освіта" та "діти з особливими освітніми потребами".

Аналіз досліджень і публікацій. На сьогодні в Україні термінологія щодо людей, яким необхідна суспільна й академічна інклюзія, ще не усталилася.

Донедавна в нашій державі загально-вживаними та законодавчо закріпленими були терміни: "інваліди", "неповносправні", "діти з вадами", "люди з обмеженими можливостями здоров'я". Основним об'єктом їхньої уваги є вада, порушення, аномальність. Така термінологія призводить до відповідної реакції суспільства: забезпечити цих осіб медичною допомогою, реабілітацією, соціальною допомогою, такою як спеціальна освіта та пенсія. Досить влучно стосовно впливу "ярликовості" на навчання і виховання дитини висловився Л. Віготський: "...не можна забувати і того, що треба виховувати не сліпого, а дитину перш за все. Виховувати ж сліпого і глухого означає виховувати сліпоту і глухоту, і із педагогіки дитячої дефективності перетворювати її в дефективну педагогіку" [3].

У законодавчих документах, як правило, домінує термін "інвалід" (від лат. "invalidus" – слабкий, безпомічний). "Декларація про права інвалідів" (1975 р.) пропонує таке визначення цього поняття: "будь-яка особа, яка не може самостійно забезпечити повністю чи частково потреби нормального особистого та/чи соціального життя через вроджені або отримані фізичні чи розумові вади". В основних законах України про освіту зустрічаються такі терміни як: "діти, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку" (Закон України "Про дошкільну освіту", Закон України "Про загальну середню освіту") та "особи, які мають вади у фізичному чи розумовому розвитку і не можуть навчатися в масових навчальних закладах" (Закон України "Про освіту").

Одні з останніх документів (Закон України "Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу" та Наказ Міністерства освіти і науки України від 09.12.2010 р. № 1224 "Про затвердження Положення про спеціальні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах") використовується термін "діти з особливими освітніми потребами". Хоча конкретне тлумачення даного поняття відсутнє і лише з самого контексту документів можна зрозуміти, що ідеться про дітей з вадами зору, слуху, опорно-рухового апарату, тяжкими порушеннями мовлення, затримкою психічного розвитку, розумовою відсталістю, раннім дитячим аутизмом, сліпоглухих.

Утім терміни "діти, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку", "діти-інваліди" не відповідають синонімічному терміну "діти з особливими освітніми потребами".

У міжнародних правових документах, державних нормативних актах соціального спрямування багатьох країн загальноживаним є термін "діти з особливими потребами" ("Children with Special Ne-

eds"). Це термінологічно означає передбачення зміщення акцентів з недоліків і порушень у дітей, відхилень від норми до фіксації їхніх особливих потреб. І, як зауважує А. Гордєєва, "говорячи про особливості, ми відштовхуємося від людини взагалі, а не від норми, від людини з певними особливостями, які притаманні лише їй. Особливість передбачає відмінність, несхожість, можливо неповторність, індивідуальність, унікальність". До дітей з особливими потребами дослідниці відносить дітей-інвалідів, дітей з незначними порушеннями здоров'я, соціальними проблемами, обдарованих дітей (схема 1) [4, с. 29].

Основне визначення поняття "діти з особливими потребами" подане в Саламанкській Декларації (1994 р.). "Особливі потреби" стосуються всіх дітей і молодих людей, чиї потреби залежать від різної фізичної чи розумової недостатності або труднощів, пов'язаних із навчанням. Багато дітей мають труднощі в навчанні і, таким чином, мають особливі освітні потреби на певних етапах свого навчання у школі.

Найбільш поширене та прийнятне стандартне визначення "особливих навчальних потреб", зокрема в країнах Європейської спільноти, подано в Міжнародній класифікації стандартів освіти (International Standart Classification of Education): "Особливі навчальні потреби мають особи, навчання яких потребує додаткових ресурсів. Додатковими ресурсами можуть бути: персонал (для надання допомоги у процесі навчання); матеріали (різноманітні засоби навчання, в тому числі допоміжні та корекційні); фінансові (бюджетні асигнування для одержання додаткових послуг)" [4, с. 31].

На сьогодні в Україні термінологія "діти з особливими потребами", "діти з особливими освітніми потребами" досить вживана, але поширюється лише на дітей з порушеннями психофізичного розвитку, і саме вони ідентифікуються як діти з особливими освітніми потребами та ті, що потребують інклюзивної освіти.

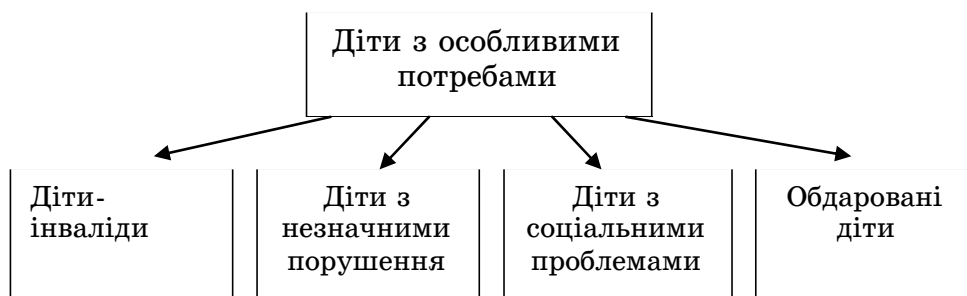

Схема. 1. Категоріальність дітей з особливими потребами за А. Гордєєвою

Згідно з українськими нормативно-правовими документами до категорії дітей з порушеннями психофізичного розвитку відносять:

1. Дітей з порушеннями слуху (глухі, оглухлі, зі зниженим слухом).
2. Дітей з порушеннями зору (сліпі, осліплі, зі зниженим зором).
3. Дітей з порушеннями інтелекту (розово відсталі, із затримкою психічного розвитку).
4. Дітей з мовленнєвими порушеннями.
5. Дітей з порушеннями опорно-рухового апарату.
6. Дітей зі складною структурою порушень (розово відсталі, сліпі або глухі; сліпоглухонімі тощо).
7. Дітей з емоційно-вольовими порушеннями та дітей-аутистів.

У єдиній в Україні монографії А. А. Колупаєвої "Інклюзивна освіта: реалії та перспективи" (2009 р.), яка присвячена питанням інклюзивної освіти, синонімічно використовуються словосполучення "діти з особливостями психофізичного розвитку", "діти з обмеженими можливостями здоров'я", "діти з особливими освітніми потребами" (особливими навчальними потребами, оскільки йдеться саме про потреби в навчанні), "діти з обмеженими можливостями здоров'я", "інваліди". На нашу думку, найбільш вдалим є термін "діти з особливими освітніми потребами", оскільки він чітко вказує саме на потреби в освіті.

Для розуміння суті інклюзивної освіти важливо розрізнити поняття "інтеграція" та "інклюзія".

У сучасній освітній політиці розрізняють два підходи до навчання дітей з особливими освітніми потребами. Основні з них: мейнстрімінг, інтеграція, інклюзія.

Термін "інтеграція" походить від латинського слова "integrare" - доповнювати; цілісний. У педагогіці термін "соціальна інтеграція" з'явився у ХХ ст. і застосовувався переважно стосовно проблем расових, етнічних меншин, а з 60-х років ХХ ст. увійшов у мовний обіг на Європейському континенті і почав використовуватися у контексті проблем осіб з обмеженими можливостями. Таким чином, термін інтеграція почав означати зусилля, спрямовані на залучення дітей з особливими освітніми потребами до навчання у звичайних школах та пристосування їх до умов загальноосвітніх навчальних закладів.

У зазначеному контексті виділяють декілька типів інтеграції:

Соціальна інтеграція – це залучення дітей з особливими освітніми потребами до участі разом з іншими дітьми у поза-

класній діяльності (екскурсії, масові заходи), однак вони не навчаються разом.

Функціональна інтеграція – це такий тип інтеграції, при якому діти з особливими освітніми потребами спільно навчаються з дітьми з типовим рівнем розвитку в одній школі. Існує два типи такої інтеграції: *часткова і абсолютна*. За часткової інтеграції діти з особливими освітніми потребами навчаються в окремому спеціальному класі або відділенні школи і відвідують тільки окремі загальноосвітні заходи, тоді як за абсолютної інтеграції діти проводять увесь час у загальноосвітніх класах. Саме останній тип і є повноцінним інклюзивним навчанням.

При *зворотній інтеграції* діти з типовим рівнем розвитку навчаються у спецшколах.

Спонтанна або неконтрольована інтеграція має місце тоді, коли діти з особливими освітніми потребами навчаються у загальноосвітніх закладах, не отримуючи при цьому належної спеціальної підтримки.

На сьогодні в Україні законодавчо врегульована часткова інтеграція дітей з особливими освітніми потребами. Наказом Міністерства освіти і науки України від 09.12.2010 р. № 1224 затверджено "Положення про спеціальні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах". Відповідно до цього положення спеціальні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах – це окремі класи у загальноосвітніх навчальних закладах для навчання дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку у спеціально створених умовах. Такими умовами є безперешкодний доступ до території та приміщень загальноосвітнього навчального закладу; відповідні навчально-матеріальна база та кадрове забезпечення. Навчально-виховний процес здійснюється за навчальними програмами, підручниками і посібниками, рекомендованими Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України для використання у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах. Наповнюваність таких класів і строки їх навчання встановлюються відповідно до Нормативів наповнюваності (табл. 1) груп дошкільних навчальних закладів (ясел-садків) компенсуючого типу, класів спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів), груп подовженого дня і виховних груп загальноосвітніх навчальних закладів усіх типів та Порядку поділу класів на групи при вивченні окремих предметів у загальноосвітніх навчальних закладах, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від

20.02.2002 №128, зареєстрованих у Міністерстві юстиції України 06.03.2002 за № 229/6517.

Досвід інших країн переконує, що абсолютна інтеграція не є оптимальною для дітей з відставанням в інтелектуальному розвитку та складними комбінаторними порушеннями. Оскільки, як би ми не індивідуалізували програму навчання розумово відсталої дитини в загальноосвітньому навчальному класі, вона навряд чи зможе отримати такий обсяг корекційно-реабілітаційної допомоги, який може дати навчання у спеціальній школі.

Отже, у загальновизначеному розумінні **освітня інтеграція** передбачає надання можливості учням з особливими освітніми потребами навчатися в спеціальних класах при загальноосвітніх навчальних закладах, здобуваючи освітній рівень спеціальної школи-інтернату відповідного типу.

У Саламанкській декларації наголошується на тому, що "Інтеграція дітей та молоді з особливими освітніми потребами відбувається найкраще в рамках інклюзивних шкіл, які повинні приймати всіх дітей, не зважаючи на їхні фізичні, інтелектуальні, соціальні, емоційні, мовні чи інші особливості" [4, с. 23].

Однак терміни "інтеграція" та "інклюзія" відмінні за своїми концептуальними підходами. Зокрема документ "Міжнародні консультації з питань навчання дітей з особливими освітніми потребами" зазначає, що "...інтеграція визначається як зусилля, спрямовані на введення дітей у регулярний освітній простір". Інклюзія ж – це політика та процес, які уможливають участь усіх дітей (з особливими освітніми потребами та з типовим рівнем розвитку). Відмінність у підходах полягає у тому, що при інклюзії зусилля спрямовані на зміну суспільства, щоб воно враховувало і пристосовувалось до ін-

дивідуальних потреб людей, а не навпаки [9, с. 11].

Англійське дієслово "inclusion" перекладається як "утримувати, включати, мати місце в своєму складі". На відміну від інтеграції сам термін "інлюзія" має більш одностороннє значення і передбачає "включення когось" (дитини з особливими освітніми потребам) "кудись" (у масові загальноосвітні навчальні заклади), але як результат ми можемо отримати наявність в деякому середовищі "чужорідного тіла". Так, у мінералогії інклюдзією (включенням) в мінерали (з англ. "inclusions in minerals") називають "сторонні тверді, рідкі і газоподібні тіла, захоплені мінералами при зростанні всередині кристалів". У біології включення (інклюдзія) найчастіше трапляються в рослинних клітинах і від органел (структурних компонентів клітини) відрізняються тим, що вони тимчасові. Тому термін "інклюдзія" є досить гіпотетичним і, як результат, ті, хто "включаються", не завжди стають повноправними учасниками загального дружнього учнівського колективу.

Поняття "inclusion" за кордоном (США, Канада, Великобританія), де існує 50-річний досвід соціальної інтеграції так званих "дітей з особливими потребами", приходиться на зміну поняттю "інтеграція" і відображає нові погляди не лише на освіту, але й місце людини в суспільстві. Адже механічне поєднання (інтеграція) в одному класі дітей з особливими освітніми потребами і з типовим рівнем розвитком не означає повноцінної участі перших у житті класу. Мета інклюзивної освіти – дати всім учням можливість найбільш повноцінного соціального життя, активної участі в колективі, тим самим забезпечуючи найбільш повну взаємодію і турботу один про одного як членів суспільства.

Таблиця 1

Нормативи наповнюваності спеціальних класів для дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах

Показники	Наповнюваність не повинна перевищувати
глухих, сліпих	8
зі зниженим слухом, із наслідками поліомієліту і церебральним паралічем, глибоко розумово відсталих	10
зі зниженим зором, з важкими порушеннями мови, розумово відсталих, із затримкою психічного розвитку	12
із складними дефектами розвитку	6

Розводячи терміни "інтеграція" та "інклюзія", важливо підкреслити, що перша може бути наслідком другої, але не навпаки.

Соціальна інклюзія на індивідуальному рівні повинна включати три компоненти:

- включення у групу;
- включення у діяльність;
- відчуття включення (позитивний емоційний контакт із соціумом).

Очевидно, що певні характеристики повинен мати і соціум, який буде сприяти активізації інклюзивних процесів. Інклюзивне суспільство - це відкрите суспільство, яке приймає індивідуальні включення.

ЮНЕСКО розглядає інклюзію "як динамічний метод позитивного реагування на багатоманітність учнівського контингенту та ставлення до індивідуальних відмінностей не як до проблем, а можливостей для збагачення навчального процесу". [5]

Щоб зрозуміти інклюзію у повній мірі, доречно розглядати її в таких площинах:

Інклюзія - це процес. Це неперервний пошук кращих способів урахування дитячої багатоманітності.

Інклюзія спрямована на виявлення і подолання бар'єрів. Відповідно, вона передбачає збір, узагальнення і оцінку інформації з великої кількості джерел з метою планування вдосконалення політики і практики.

Інклюзія покликана створювати умови для присутності, участі та досягнення усіх учнів. Це не просто "відсиджування" дитини з особливими освітніми потребами в стінах загальноосвітнього навчального закладу, а участь її в різноманітних формах роботи під час уроків та опанування певними вміннями та навичками [3].

Інклюзивна освіта, як один із підходів до освіти, зорієнтована на розвиток і має на меті задовольняти освітні потреби всіх дітей, а особливо тих, хто виключений з навчально-виховного процесу.

У Саламанкській декларації і програмі дій зазначається, що: "Звичайні школи з такою інклюзивною орієнтацією є найбільш ефективними засобами боротьби з дискримінаційними ставленнями, підґрунтям створення доброзичливого середовища, побудови інклюзивного суспільства та забезпечення освіти для всіх" (Саламанкська декларація, ст.2).

Таким чином, *забезпечення інклюзивності* вважається процесом, що спрямований на задоволення найрізноманітніших потреб усіх дітей, молоді й дорослих шляхом розширення їхньої участі в навчанні, культурній діяльності й житті

громади, а також зменшення масштабів і усунення проблеми виключення тих чи інших груп з освіти та в середині освіти. Цей процес пов'язаний зі змінами й перетвореннями в змісті, підходах, структурах і стратегіях, а його визначною рисою є загальна концепція, яка охоплює всіх дітей відповідної вікової групи, і переконаність у тому, що саме звичайна шкільна система покликана дати освіту всім дітям [7, с. 5–6].

Інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, що базується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, яка передбачає навчання в умовах загальноосвітнього закладу. З метою забезпечення рівного доступу до якісної освіти інклюзивні освітні заклади повинні адаптувати навчальні програми та плани, методи та форми навчання, використання існуючих ресурсів, партнерство з громадою до індивідуальних потреб дітей з особливими освітніми потребами [6].

У Концепції розвитку інклюзивної освіти, яка затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 01.10.2010 р. № 912 "Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання", зазначено, що інклюзивне навчання - це комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на основі застосування особистісно орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей.

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.12.2009 року № 1482-р, Указ Президента України від 30.09.2010 року №926 "Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні" та відповідні накази Міністерства освіти і науки України від 11.09.2009 р. № 855 "Про затвердження Плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009-2012 роки", від 21.12.2009 № 1153 "Про затвердження плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року" направлені саме на активізацію роботи із запровадження інклюзивного навчання в дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладах для дітей з особливими освітніми потребами.

Ці документи можна розглядати, як своєрідний заклик негайно включати дітей з особливими освітніми потребами, хай і не в підготовлене, не пристосоване масове освітнє середовище. Очевидно, на-

голос при формуванні в суспільстві інклюзивного підходу потрібно перевести із неперспективної площини лозунгу ("всі заклади освіти змусимо бути інклюзивними") в площину змістовну – як освітнє середовище зробити інклюзивним, доступним, ефективним.

Висновки. На сьогодні термін "інклюзія" по-різному трактується в Україні та за кордоном. Він часто використовується для радикально протилежних феноменів: від некваліфікованого ентузіазму до пропаганди філософії інклюзії, яка базується на ідеях моральності, совісті, терпимості та правах кожної людини.

Створення інклюзивного суспільства не відбудеться завдяки гаслам, указам та наказам. Це значна робота, яка охоплює різні сфери життя – удосконалення нормативно-правової бази, створення умов для безперешкодного доступу до навчальних закладів, починаючи з дошкільних, збереження єдиного освітнього простору, проведення просвітницької роботи серед населення та багато інших.

Таким чином, для розвитку інклюзивної освіти в Україні важливим є вирішення таких проблем, що стосуються термінології:

- відсутність усталеної чіткої термінології щодо дітей з особливими освітніми потребами;
- наявність різних підходів у розумінні інклюзії за кордоном та в нашій державі;
- асоціювання інклюзії лише з освітою дітей із порушеннями психофізичного розвитку, ігнорування обдарованих дітей в контексті задоволення особливих потреб;
- домінування академічної інклюзії над соціальною.

Не зважаючи на розуміння українськими науковцями важливості розвитку термінологічного поля інклюзивної освіти та посилення уваги до цієї проблеми, залишається ще чимало невирішених завдань у цій сфері, які вимагають подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Всемирный доклад об инвалидности. – Всемирная организация здравоохранения, 2011. – С. 8.*
2. *Інклюзивна освіта: стан та перспективи розвитку в Україні : [Науково-методичний збірник до Всеукраїнської конференції в рамках реалізації проекту "Створення ресурсних центрів для батьків дітей з особливими освітніми потребами" за підтримки програми IBPP – TACIS Європейської комісії]. – К. : ФОП Придатченко П. М., 2007. – С. 16–17.*

3. *Бондар Є. О. Виховання осіб з психофізичними вадами як соціальна проблема [Електронний ресурс] / Є. О. Бондар // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: збірник наукових праць. – Режим доступу: <http://library.rehab.org.ua/ukrainian/psicho/bond/print>.*

4. *Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реальності та перспективи / А. А. Колупаєва. – К. : Самміт-Книга, 2009. – С. 272.*

5. *Guidelines for Inclusion: Ensuring Access to Education for All – Published in 2005 by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. – 2005. – С.12.*

6. *Керівні рекомендації для інклюзії: забезпечення доступу до освіти для всіх. – К. : ЮНЕСКО, 2009. – С. 8.*

7. *Керівні принципи політики в галузі інклюзивної освіти. – К. : ЮНЕСКО, 2009. – С. 5–6.*

8. *Корнілов С. В. Запровадження інклюзивної освіти в ЗНЗ / С. В. Корнілов // Управління школою. – 2011. – № 1–3 (301–303). – С. 76.*

9. *Як досягти змін: [Посібник для батьків і педагогів з одстоювання та захисту прав дітей з особливими освітніми потребами та громадської діяльності] / Укладачі Наталія Софій, Юлія Найда. - К. : ФОП Парашин І. С., 2010. – С.11.*

Стаття надійшла в редакцію 10.01.2011 ■